

L'eco del pensament de Raimon Panikkar: algunes pistes

Agustí Nicolau Coll (1962-2018)

Llicenciat en Història. Fou secretari personal de Raimon Panikkar (1993-1994) i va treballar a l'Institut Intercultural de Montréal (1990-1995/2003-2009), del qual fou director adjunt

Raimon Panikkar, considerat com un dels catalans universals més importants del segle xx, ha gaudit d'un reconeixement de la seva obra en l'àmbit internacional que està fora de cap dubte. Ara bé, no és pas fàcil de mesurar l'impacte i influència concretes del seu pensament, tant en el que fa referència a les temàtiques, com en les àrees geogràfiques o els diferents grups socials.

Per poc que es conegui la seva obra, és un fet palmari que aquesta es desenvolupa i basteix entorn de diferents i múltiples temàtiques, que tot i que estiguin interconnectades, habitualment no són assumides per un sol pensador. Ho veiem clarament quan repassem el títol dels diferents volums de la seva *Opera Omnia: Mística i espiritualitat; Religió i religions; Cristianisme; Hinduisme; Buddhisme; Cultures i religions en diàleg; Hinduisme i cristianisme; Visió trinitària i cosmoteàndrica: Déu-home-cosmos; Misteri i hermeneùtica i Filosofia i teologia*.

Davant d'aquesta amplitud temàtica, com podem esbrinar en quins temes el pensament de Panikkar ha tingut més influència i rellevància?

Per altra banda, Raimon Panikkar va viure en diferents llocs durant la seva vida, alternant Europa, l'Índia i els Estats Units. Fins a quin punt en cada indret l'eco del seu pensament fou diferent, tant en les temàtiques com en el que fa referència al tipus de beneficiaris? No és tampoc fàcil de precisar.

En darrer terme cal preguntar-se sobre quins tipus de persones i grups socials el pensament de Panikkar va tenir i té més eco i influència. En aquest sentit cal tenir en compte que Panikkar fou alhora sacerdot, filòsof, teòleg i un contemplatiu. Això fa que gent molt diversa s'hagi apropiat a l'obra de Panikkar: acadèmics de diferents disciplines, persones de l'Església, gent corrent, activistes socials... Llavors, saber a quin tipus de públic l'obra de Panikkar ha arribat a influenciar més, o quina part de l'obra ha influenciat cadascun dels diferents tipus de públic, no és pas tampoc una cosa fàcil.

Per explorar algunes pistes, adoptarem un enfocament cronològic, basant-nos en el que encertadament va establir Maciej Bielowski en el seu llibre *Panikkar. Una biografia*,¹ ja que ens sembla la manera més clara d'anar veient l'evolució de la influència del seu pensament, tenint en compte l'evolució d'aquest mateix al llarg dels anys.

1. Numerari de l'Opus Dei a Espanya (1940-1953)

Es tracta de la primera època de producció intel·lectual de Panikkar, en la qual va publicar dos llibres: *F. H. Jacobi y la filosofía del sentimiento*,² *El concepto de naturaleza. Análisis histórico y metafísico de un concepto*,³ que fou la seva tesi doctoral en filosofia, i un pròleg al llibre de Jean Guitton, *La Virgen María*,⁴ publicat a l'editorial Patmos que ell mateix dirigia.

Els dos llibres, sobretot el segon, podem dir que representen l'entrada de Panikkar de ple dret en el món intel·lectual espanyol. Ara bé,

1. Maciej BIELAWSKI, *Panikkar. Una biografia* (Barcelona, Fragmenta, 2014).

Nota: en les citacions bibliogràfiques dels llibres de Panikkar, hem optat per referir-nos a la primera publicació de cada llibre en la llengua original, per tal que quedés clara la seva ubicació espaciotemporal. La majoria de referències, però, es troben en català a Raimon Panikkar, *Opera Omnia* (Barcelona, Fragmenta, 2008) i següents.

2. R. PANIKKAR, *F. H. Jacobi y la filosofía del sentimiento* (Buenos Aires, Sapientia, 1948).

3. R. PANIKKAR, *El concepto de naturaleza. Análisis histórico y metafísico de un concepto* (Madrid, CSIC, 1951).

4. R. PANIKKAR. *La Virgen María*. Prefaci a J. GUITTON, *La Virgen María* (Madrid, Rialp, 1952), ps. 7-48.

Panikkar fou el secretari del Congrés Internacional de Filosofia que es va celebrar a Barcelona el 1948, cosa que li permeté, sens dubte, de teixir contactes i relacions amb nombroses personalitats.

no podem pas dir que ambdós provoquin un interès gaire gran, més enllà de cercles molt limitats de l'àmbit filosòfic acadèmic. Són obres acadèmiques i erudites, que difícilment podien trobar acollida en un públic situat fora dels cercles acadèmics.

El pròleg al llibre de Jean Guitton i la seva mateixa publicació, tingueren més repercussions pel fet que foren denunciats, pròleg i llibres, pel Cardenal Segura, ja que es tractava d'una traducció de l'edició original no censurada.⁵ Això comportà que l'Opus Dei l'apartés de la direcció de la col·lecció Patmos de l'editorial Rialp. Podem dir que aquest pròleg tingué un eco negatiu en els ambients eclesiàstics esclerotitzats espanyols de l'època.

Durant el seu confinament a Salamanca (1950-1953), va començar a publicar articles en revistes espanyoles i alemanyes, especialment sobre temes relatius al cristianisme i a reflexions filosòfiques sobre la natura. Es fa difícil avaluar l'impacte i l'eco d'aquestes publicacions, que eren més aviat reflexions que no pas noves aportacions des d'un pensament propi. Cal tenir en compte que el mateix Panikkar, en la configuració de la llista dels seus articles importants anomenada *Opera Selecta* (document mai publicat), no va retenir quasi cap d'aquests articles, cosa que ens deixa entendre que ell mateix no els considerava com a cabdals en la configuració del seu pensament. Sobta, però, que ni tan sols retingués un article sobre la noció d'ontonomia, que ell va crear i que posteriorment estarà present de manera implícita, quan no explícita, en gran part de la seva obra.

Per altra banda, cal recordar que Panikkar fou el secretari del Congrés Internacional de Filosofia que es va celebrar a Barcelona el

5. Vegeu BIELAWSKI, *op. cit.*, per a una explicació clara de tota la polèmica, ps. 86-91.

1948, cosa que li permeté, sens dubte, de teixir contactes i relacions amb nombroses personalitats, amb algunes de les quals mantindrà ulteriorment una amistat personal. Cal assenyalar especialment el filòsof italià Erico Castelli, que més endavant esdevindrà una persona clau, contribuint a la difusió del pensament panikkarià, quan en Raimon encara no disposava d'un espai universitari des d'on exposar el seu pensament.

En definitiva, en aquesta primera etapa intel·lectual de Raimon Panikkar, no podem pas afirmar que el seu pensament obtingués un eco important, en gran part perquè aquest encara no havia començat a desplegar-se, ni que se'n puguin detectar llavors en les seves diverses publicacions. És una etapa de preparació que comença a donar fruits, però no pas encara suficientment madurs perquè puguin tenir una repercussió important en diferents públics. És una formació encara emmarcada en els paràmetres del pensament occidental i de la teologia tomista, de la qual Panikkar sembla nodrir-se a bastament.

2. Primeres estades a Roma i a l'Índia (1953-1958)

En la primera estada a Roma (1953-1954), Panikkar va dedicar el seu temps essencialment a completar els seus estudis de llicenciatura en teologia a la Universitat Laterana, fent alhora diferents tasques pastorals en el món universitari. Tot i que va publicar diversos articles, la majoria dels quals eren notes més aviat breus, no s'hi pot veure encara el desplegament d'un pensament propi. Podem, doncs, dir que la seva primera etapa a Roma no va contribuir de manera directa a fer conèixer el seu pensament, tot i que segurament, com en el cas del Simposi Internacional de Filosofia del 1948, li va servir per establir contactes que ulteriorment contribuïren a fer conèixer la seva obra.

Cap al final del 1954 Panikkar viatja per primera vegada a l'Índia, en el que serà sens dubte un viatge iniciàtic per a ell.

Cap al final del 1954 Panikkar viatja per primera vegada a l'Índia, en el que serà sens dubte un viatge iniciàtic per a ell. Hi romanirà de manera ininterrompuda fins al maig del 1958. Hi descobreix la terra del seu pare, i un germanastre del qual ignorava l'existència. Durant aquests tres anys i mig, farà estada a diferents centres d'estudis, entre els quals cal assenyalar el Maharaja's College de Mysore i el College of Indology de la Banaras Hindu University, a Varanasi. Els articles publicats durant la seva estada a l'Índia foren en nombre de vint-i-quatre, molts d'ells en alemany, però també en francès, castellà i italià. Versaven sobre temes diversos, però hi dominaven la teologia i les espiritualitats hindús i la cooperació entre cristians i no cristians. Constatem, doncs, un moviment cap a la realitat al pensament indi i l'hinduisme per part d'algú format en la filosofia occidental i en la teologia catòlica.

Fruit de la seva primera estada a l'Índia publicarà un llibre (1960) en el qual aplega articles publicats a diferents revistes, sota el títol *La Índia. Gente, cultura y creencias*.⁶ És un llibre reportatge que inclou algunes consideracions filosòfiques i teològiques personals de l'autor. És una mirada sincera d'un occidental per comprendre un subcontinent totalment diferent de l'uropeu. El llibre fou un èxit editorial i fou traduït al francès i a l'italià. Ara bé, va servir més per fer conèixer la realitat de l'Índia, que no pas el pensament que Panikkar en tenia.

Podem, doncs, dir que durant la seva primera etapa a l'Índia, la repercussió del seu pensament no fou tampoc gaire gran. Com en el cas de Roma, Panikkar es trobava en una etapa de formació, aquí a la nova realitat social, filosòfica i teològica de l'Índia. També el fet que no ocupés cap plaça de professor universitari, ni tan sols com a convidat, no facilitava tampoc gaire que la seva veu es pogués fer sentir. Cal

6. R. PANIKKAR, *La Índia. Gente, cultura y creencias* (Madrid, Rialp, 1960).

tenir, però, en compte que una part dels seus vint-i-quatre articles publicats en aquest període ho seran en revistes universitàries de l'Índia, concretament onze. Podem pensar que en certa manera començava a obrir el camí de la seva presència intel·lectual a l'Índia, tot i que es tractava d'una etapa molt preliminar encara. Ara bé, fins a quin punt el món universitari indi es feu ressò de les interpel·lacions que Panikkar dirigia a la filosofia índia? El clergat i teòlegs catòlics de l'Índia, tingueren en compte les reflexions panikkarianes sobre l'encontre de religions? Es fa difícil de respondre a aquestes preguntes, ni que sigui de manera aproximada, tot i que ens podem inclinar per una resposta més aviat negativa, a la vista de la manca d'interaccions i col·laboracions amb ambdós grups, que foren més aviat escasses i puntuals. Podem dir que l'eclosió del pensament de Panikkar encara no s'havia produït i que el poc que anava desgranant en els seus articles no era suficient, segurament, per a provocar un interès considerable.

3. Segona estada a Roma

El 1958 Panikkar retorna a Roma, en el que sembla, a l'època, un destí definitiu, com si la seva estada a l'Índia hagués estat sols un parèntesi, una marrada en el seu camí vital. Hi arribà abans de l'inici del Concili Vaticà II i s'hi estarà fins al 1963. Durant aquest període redactarà i defensarà la seva tesi doctoral en ciències, que posteriorment serà publicada el 1961 amb el títol *Autonomía de la ciencia. Sobre el sentido de la ciencia y sus relaciones con la filosofía*.⁷ Alhora completarà els seus estudis en teologia a la Universitat Laterana, a on presentarà el 1961 la tesi doctoral *Religions and Religious on the Meeting of Hinduism and Christianity*, que fou publicada el 1964 amb el títol *The Unknown Christ of Hinduism*.⁸ Podem considerar que la publicació d'aquest llibre va

7. R. PANIKKAR, *Autonomía de la ciencia. Sobre el sentido de la ciencia y sus relaciones con la filosofía* (Madrid, Gredos, 1961).

8. R. PANIKKAR, *The Unknown Christ of Hinduism* (London, DLT, 1964).

comportar una inflexió important en el coneixement i el ressò del pensament de Panikkar. Fou el primer llibre que va publicar en anglès (que acabarà sent la llengua original de la majoria dels seus llibres i articles ulteriors), que li comportarà accedir a un públic més ampli. Aquest llibre esdevingué, tal com diu encertadament el biògraf Maciej Bielawski, la seva targeta de presentació, i la seva persona hi restà estretament associada en el futur. La seva fama de pensador original i profund va augmentar considerablement, malgrat les crítiques tant de cristians que l'acusaren de sincretista, com d'hindús que veien en ell un missioner catòlic que cercava convertir-los.

Si mirem els articles que va publicar en aquest període el primer que destaca és que una gran proporció, més del 50 %, corresponen a temes sobre la filosofia índia i l'hinduisme, que arriben al 90 % en el que fa referència a l'any 1959. Cal assenyalar, però, que una part important dels articles publicats en aquest període eren més aviat curts i sintètics.

En aquest període l'amistat amb el filòsof italià Enrico Castelli, iniciada el 1948, s'afermarà per la participació de Panikkar als col·loquis anuals que aquest organitzava sobre temes diversos i en els quals participaven teòlegs, filòsofs i pensadors de gran importància, com Henri de Lubac, Karl Rahner, Urs von Balthasar, Mircea Eliade, Paul Ricoeur, Georges Dumezil, Jean Daniélou, Augusto de Noce... Panikkar va participar en quasi tots els disset col·loquis que s'organitzaren fins al 1977, any de la mort de Castelli, amb una ponència. Aquest fet li permeté de donar a conèixer part del seu pensament a una intel·lectualitat europea, que en la majoria dels casos, tenia poc o nul coneixement de filosofies i pensaments orientals. El fet que les ponències dels col·loquis fossin publicades ulteriorment en un volum va contribuir que el pensament panikkarià, que ja estava prenent forma de manera accelerada, pogués ser conegut per un públic més ampli, ni que fos essencialment acadèmic.

Podem dir que aquesta segona etapa romana marca el veritable inici de la propagació del pensament panikkarià, marcada essencialment per la seva tesi doctoral en teologia sobre *El crist desconegut de l'hinduisme* i per la seva participació als col·loquis Castelli. Certament

La segona etapa romana marca el veritable inici de la propagació del pensament panikkarià, marcada essencialment per la seva tesi doctoral en teologia sobre *El crist desconegut de l'hinduisme* i per la seva participació als col·loquis Castelli.

el públic que rep i comença a conèixer la seva obra és essencialment acadèmic i/o eclesiàstic; no gensmenys això representa un canvi fonamental en relació amb les etapes anteriors, marcades per una presència del seu pensament més aviat escassa i limitada en l'àmbit acadèmic.

4. Interludi (1964-1966)

Entre 1963 i 1966 la vida de Panikkar va estar marcada per les tensions amb l'Opus Dei, organització a la qual ell pertanyia des del 1940. Enmig d'aquestes tensions ell cerca accedir a un lloc de professor, ja sigui a Itàlia, a la Sapienza, o a l'Índia, a la Banaras Hindu University, cosa que finalment no aconseguirà en cap dels dos casos. Va marxar de nou, el 1964, cap a l'Índia, després de cinc anys d'absència, en una situació d'incertesa respecte a com orientar el seu futur intel·lectual i professional. A l'Índia mantindrà un contacte estret amb Henri le Saux, dit Abhisiktananda, amb qui durà a terme dos pelegrinatges, un a les fonts del Ganges i l'altre a la muntanya Arunacala. Tot i no compartir exactament la mateixa visió en el que fa referència a l'experiència cristiana de l'hinduisme, aquest contacte i relació serà d'una importància cabdal per a Panikkar, ja que li permeté de configurar millor la seva pròpia experiència advaitica de la relació entre cristianisme i hinduisme.

Malgrat aquesta situació d'incertesa, Panikkar publicarà en aquest període una trentena d'articles, sobre diversos temes, però amb predomini d'aquells que tracten de la filosofia índia, hinduisme i

Un dels llibres publicats en aquest període fou *Religió i religions*, inicialment en italià, amb un pròleg del cardenal Franz König i que representa una primera exposició prou sistemàtica de la seva concepció del diàleg interreligiós.

pluralisme religiós. Un dels llibres publicats en aquest període fou *Religió i religions*, que ho fou inicialment en italià, amb un pròleg del cardenal Franz König i que representa una primera exposició prou sistemàtica de la seva concepció del diàleg interreligiós.

El seu confinament a l'Índia, on no gaudeix de gaires tribunes per exposar el seu pensament i on viu de manera més aviat nòmada, i allunyat d'Europa, fa que el seu pensament tan sols es vagi propagant a través dels seus articles i llibres. És una presència que va fent el seu camí, malgrat que Panikkar no posseeixi una tribuna acadèmica universitària des d'on poder actuar de manera més eficaç. Malgrat aquesta mancança que fa d'ell un intel·lectual fora dels circuits acadèmics, el seu pensament comença a fer forat en els cercles teològics interessats pel diàleg interreligiós, que s'han desenvolupat a l'ombra del Concili Vaticà II. El seu pensament ja comença a ser considerat digne d'estudi i de consideració.

* * *

Podem dir que en el transcurs d'aquestes primeres quatre etapes que hem assenyalat de la seva vida, l'eco del pensament de Panikkar va anar creixent molt lentament. D'una audiència essencialment espanyola i confinada a l'entorn de l'Opus Dei, es va anar desplegant cap a un cercle més gran de filòsofs i teòlegs després de la seva primera estada a l'Índia, tot i que encara de manera molt limitada, ja que el seu pensament teològic i filosòfic amb prou feines començava a mostrar-se. Fou arran de la publicació de la seva tesi doctoral en teo-

logia, *El Crist desconegut de l'hinduisme*, que l'eco del seu pensament, almenys en el que fa referència a les relacions entre hinduisme i cristianisme, comença a fer forat. Malgrat el seu confinament a l'Índia en condicions personals força difícils, els articles que anirà publicant en revistes sobretot europees mantindran viva la presència del seu pensament en el món occidental, malgrat la seva absència física.

5. De l'Índia a Harvard i al món (1966-1971)

El 1964 Panikkar es troba de nou a l'Índia, alliberat ja del seu lligam amb l'Opus Dei. Llavors inicia un titànic treball, amb la col·laboració d'un gran nombre d'amics, que donarà com a fruit el llibre *L'experiència Vèdica*,⁹ que és un conjunt de passatges elegits dels textos vèdics comentats per ell mateix.

Mentre esperava encara poder obtenir una càtedra a la Banaras Hindu University, arribà per sorpresa la invitació d'anar un semestre com a professor visitant a la Harvard Divinity School de la Harvard University, que va acceptar. Finalment s'hi quedà cinc anys a raó d'un semestre cada any, cosa que li permetia de seguir amb un peu a l'Índia, i aquest esdevindrà el seu mode de funcionament per als propers vint anys.

En aquesta etapa, a més de treballar en *L'experiència vèdica*, publica més de 100 articles, la majoria en anglès, però també en francès, italià i alemany, fet que denota un desplegament del seu pensament com no s'havia produït fins aleshores. Són tant revistes universitàries com altres, però totes elles de gran importància intel·lectual.

Podem considerar que el fet de disposar d'una feina estable a Harvard i sentir-se alliberat del lligam amb l'Opus Dei li proporcionà una capacitat de desplegament en la seva producció intel·lectual. Alhora, a més de ser professor a Harvard, també va desplegar una acti-

9. R. PANIKKAR, *The Vedic Experience. Mantramañjarī. An Anthology of the Vedas for Modern Man and Contemporary Celebration* (London, University of California, Berkeley & DLT, 1977).

Podem considerar que el fet de disposar d'una feina estable a Harvard i sentir-se alliberat del lligam amb l'Opus Dei li proporcionà una capacitat de desplegament en la seva producció intel·lectual.

vitat en l'àmbit internacional d'una gran intensitat. En efecte, serà una època de molts viatges arreu del món, responent a demandes de cursos, seminaris i conferències. El pensament de Panikkar comença, doncs, a ser conegut i valorat, almenys en diferents cercles acadèmics i universitaris, especialment a Europa i Amèrica del Nord.

Pel que fa als llibres publicats cal destacar, a més de la reedició en anglès d'*El Crist desconegut de l'hinduisme* i la seva publicació en francès, alemany, castellà i italià, la publicació en castellà d'*El silencio del Dios. Un mensaje del Buddha al mundo actual. Contribución al estudio del ateísmo religioso*.¹⁰ Era el primer text de Panikkar sobre el budisme, ja que fins aleshores tota referència a l'Orient havia estat en relació a l'hinduisme. Aquest llibre, que fou reeditat ulteriorment i traduït a l'anglès i l'italià, va suposar l'obertura d'una nova via en el seu pensament. Per una banda, s'immergia en una tradició absent fins aleshores del seu pensament i, per una altra, ho feia en relació a una realitat contemporània. Aquest llibre va contribuir de manera important a eixamplar el tipus de persones interessades en la seva obra, que ja no es limitava tan sols a teòlegs i filòsofs. Aquesta serà una tònica d'aquesta època, l'inici del desplegament del seu pensament més enllà dels cercles estrictament acadèmics.

En aquest sentit cal fer esment específicament de l'encontre amb Robert Vachon, de la congregació de La Salette, que dirigia el Centre intercultural Monchanin à Montréal¹¹ (Quebec). Vachon immediata-

10. R. PANIKKAR, *El silencio del Dios. Un mensaje del Buddha al mundo actual. Contribución al estudio del ateísmo religioso* (Madrid, Guadiana, 1970).

11. Fundat el 1963 com a Centre Monchanin per Jacques Langlais de la Congrégation de la Ste-Croix, el 1990 va prendre el nom d'Institut intercultural de Montréal.

ment esdevingué un deixeble de Panikkar i va començar a difondre el seu pensament tornant a publicar molts dels seus articles a la revista «Interculture» que ell dirigia, publicada en francès i anglès. Fou una via molt important per donar a conèixer el pensament panikkarià més enllà dels cercles acadèmics, a associacions i persones que treballaven en el camp de les relacions interculturals i interreligioses, fins a la clausura del centre el 2012.

Podem dir que amb l'etapa de Harvard, allunyat d'Europa, Panikkar comença a fer conèixer el seu pensament, que es desplega ràpidament cap a nous horitzons, més enllà de cercles acadèmics reduïts i especialitzats.

6. Un far des de Califòrnia (1972-1987)

El final del contracte a Harvard coincideix amb una oferta de la University of California a Santa Barbara, que prefereix a altres possibilitats que s'obren a Europa, entre les quals cal mencionar la de la Universitat de Munic per assumir la càtedra de filosofia que havien ocupat Romano Guardini i Karl Rahner. Aquesta oferta era tot un signe de com el seu pensament filosòfic i teològic ja havia assolit un grau de reconeixement ben ampli per part de l'acadèmia.

El 1972 Raimon Panikkar marxa a la llunyana Califòrnia, a la perifèria geogràfica de l'Occident, a la Facultat d'Estudis Religiosos de la University of California, a Santa Barbara, per la qual havien passat com a professors convidats, entre altres, Paul Tillich i Mircea Eliade. Aquesta nova posició li permeté, per una banda, treballar tranquil·lament en el desenvolupament del seu pensament, que començava a atènyer un alt grau de maduresa. Per una altra banda, el contacte amb els estudiants en els cursos que donava i els seminaris que organitzava, en un ambient universitari molt menys rígid que l'uropeu i molt més obert a les innovacions, va suposar per a Panikkar una alenada d'aire nou. En aquest sentit, va començar a interessar-se per la dimensió de la secularitat, com ho denota la publicació

L'estada a Califòrnia el consagra com el filòsof i teòleg del diàleg interreligiós i intercultural, que serà una de les dimensions més valorades de tot el pensament de Panikkar, a voltes en detriment d'altres no menys importants.

del llibre *Worship and Secular Man*¹² el 1973, ràpidament traduït al francès i al castellà. Aquesta nova obertura el situava més enllà del camp estrictament teològic i filosòfic, i arribava a un públic interessat per les dimensions antropològiques i sociològiques del fet religiós. També fou l'època en què va aparèixer *Myth, Faith and Hermeneutics*,¹³ que podem considerar com un manual destinat a la comprensió dels elements fonamentals del fet religiós amb vista al diàleg interreligiós.

Podem dir que l'estada a Califòrnia el consagra com el filòsof i teòleg del diàleg interreligiós i intercultural, que serà una de les dimensions més valorades de tot el pensament de Panikkar, a voltes en detriment d'altres no menys importants. Aquest predomini de l'eco interreligiós i intercultural el podem constatar en el fet que la majoria de tesis doctorals dedicades al seu pensament durant aquest període tracten de les relacions entre hinduisme i cristianisme i/o del diàleg interreligiós.¹⁴

Pel que fa als articles que publica, tot i que n'hi ha sobre filosofia índia i hinduisme, aquest tema ja no hi és tan dominant, ja que n'apareixen d'altres com el temps, el monaquisme, les reflexions sobre eclesiologia, el mite, el cosmoteandrisme, la secularitat, la modernitat... De fet, podem parlar d'una eclosió temàtica que sens dubte va contribuir a ampliar el cercle de persones interessades pel pensament panikkarià, que ja no es limitava als interessats per l'hinduisme i el diàleg interreligiós ni a cercles exclusivament acadèmics.

12. R. PANIKKAR, *Worship and Secular Man* (New York, DLT, London & Orbis, 1973).

13. R. PANIKKAR, *Myth, Faith and Hermeneutics* (New York, Paulist, 1979).

14. Vull agrair al Sr. Jaume Rufi, cap de la Biblioteca del Barri Vell de la Universitat de Girona, el fet de facilitar-me la llista de totes les tesis doctorals sobre el pensament de Panikkar dipositades en el Fons Raimon Panikkar d'aquesta biblioteca.

També correspon a l'època en què Raimon Panikkar, que fins aleshores s'havia mantingut com un pensador no gaire implicat en les dimensions socials i polítiques,¹⁵ comença a obrir-s'hi. Apareix en el seu pensament ja no tan sols el diàleg interreligiós, sinó també la interculturalitat i més fonamentalment el pluralisme. Un dels temes que desenvoluparà, des d'una perspectiva intercultural serà el de la crítica al desenvolupament, a la tecnologia i al monoculturalisme. És en aquesta època que esdevindrà membre de l'Inodep, de Pax Romana i del Tribunal Permanent dels Pobles.

Tant la diversificació temàtica, com la seva obertura cap a les dimensions socials i polítiques, faran de Raimon Panikkar un referent des de la llunyana Califòrnia, cada cop més sol·licitat per a conferències, seminaris, congressos, no tan sols universitaris i acadèmics. És, en definitiva, una etapa en què un pensament madur i cada cop més travat atrau i interpel·la un nombre creixent de persones, institucions i associacions molt diverses, especialment a Amèrica del Nord, Europa i, en menor mesura, a l'Àsia.

7. Retorn a casa (1987 – 2010)

Havent-se jubilat, abans d'hora, de professor a la Universitat de Santa Barbara a Califòrnia, el 1987 desembarca de manera definitiva a Tavertet, on viurà en permanència els darrers 23 anys de la seva vida. Es una època d'una producció intel·lectual prolífica, combinada amb reiterats viatges, alguns a l'Índia, tot i que cada cop menys freqüents, però sobretot a Europa; i amb seminaris i trobades periòdiques a la Fundació Vivàrium de Tavertet.

Tal com assenyala molt encertadament Bielawski a la seva biografia sobre Panikkar, les seves publicacions en aquesta darrera etapa

15. Per exemple, durant tota la llarga nit del franquisme, no se li coneix cap condemna ni tan sols crítica a la dictadura imperant a l'estat espanyol. Amb això no vull pas dir que hi donés suport o hi estigués d'acord, sinó simplement que la dimensió política social es trobava absent de tota la seva reflexió i el seu pensament.

Un dels temes que desenvoluparà, des d'una perspectiva intercultural, serà el de la crítica al desenvolupament, a la tecnologia i al monoculturalisme.

es divideixen en cinc grans àrees temàtiques: pau i diàleg; espiritualitat; cristofania; cosmoteandrisme; ecosofia i teofísica.¹⁶ Cal dir que al costat dels llibres erudits més acadèmics, Panikkar comença a publicar llibres més a l'abast d'un gran públic, com és el cas de la trilogia *La nova innocència*¹⁷ (publicada inicialment en català), o d'*Invitació a la saviesa*,¹⁸ que sense perdre el rigor acadèmic, utilitza un llenguatge més entenedor i proper a la sensibilitat de molta gent assedegada d'espiritualitat i sentit de l'existència. La versió catalana, publicada el 1997, va ser un gran èxit; va atènyer en un any el nombre d'11 edicions, un fet força inèdit en el món editorial català.

Podem dir que aquest retorn a casa comporta alhora una ampliació del coneixement i del reconeixement de la seva obra. En l'àmbit europeu ho podem veure, no tan sols per les innumbrables invitacions que rep per participar a congressos, sinó també i sobretot pel fet que fou convidat a impartir les Gifford Lectures de la University of Edimburgh el 1988.¹⁹ A més, se li concedeixen els doctorats honoris causa per les universitats de Tübingen i Urbino.

En l'àmbit català, Panikkar assoleix que el seu pensament arribi a molta gent de tota condició social i intel·lectual; en gran part per la publicació de llibres de més gran abast i també per la seva progressiva, però lenta, aparició en els mitjans de comunicació. Ara bé, el món acadèmic barceloní, fora d'honroses excepcions, l'ignora, ja sigui des

16. Per a les publicacions més significatives en aquesta època per a cada temàtica vegeu BIELAWSKI, *op. cit.*, ps. 314-318.

17. R. PANIKKAR, *La nova innocència* (Barcelona, Proa, 1998).

18. *Ibid.*

19. Hom considera que ser convidat a impartir les Gifford Lectures equival a un reconeixement a l'alçada del que seria un premi Nobel de Filosofia.

En el camp cristià, tot i el reconeixement de la seva proposta del diàleg interreligiós, la seva reflexió teològica no sembla pas que hagi interessat gaire a l'acadèmia ni al món eclesiàstic catòlic, ortodox o protestant.

del camp de la filosofia com de la teologia.²⁰ Cal mencionar, però, la concessió dels doctorats honoris causa per part de la Universitat de Girona i per part de la Universitat de les Illes Balears, fora dels cenacles sovint asfixiants del món intel·lectual barceloní.

Consideracions finals

Aquest recorregut, incomplet i en el qual tan sols hem pretès assenyalar algunes pistes de l'eco del pensament de Raimon Panikkar, el voldria acabar amb unes reflexions generals sobre la recepció del seu pensament, a partir dels tres vessants de la seva persona en l'àmbit intel·lectual.

Com a teòleg, tot i l'agudesia i innovació dels seus plantejaments i del coneixement profund de la tradició hindú, i en menor mesura, de la budista, em sembla que no se li ha fet justícia tal com pertocava. En el camp cristià, tot i el reconeixement de la seva proposta del diàleg interreligiós, la seva reflexió teològica no sembla pas que hagi interessat gaire a l'acadèmia ni al món eclesiàstic catòlic,²¹ ortodox o protestant. Un fet, que no és anecdòtic, ens ho pot il·lustrar. La revista «Concilium», que es defineix com a revista internacional de teologia,

20. Vull mencionar que una de les excepcions fou la revista «Qüestions de Vida Cristiana», que, de la mà d'Evangelista Vilanova, va acollir la col·laboració regular de Raimon Panikkar, de 1982 al 2000. També el suport que el monjo de Montserrat Lluís Duch li oferí, que va contribuir a fer conèixer la seva obra.

21. La reflexió teològica de R. Panikkar mai no va ser condemnada per l'Església Catòlica. Ara bé, crec que en la declaració *Dominus Iesus*, hi ha una condemna implícita a algunes de les seves tesis teològiques, especialment en el que fa referència a la cristologia panikkariana.

Com a filòsof, se l'ha reconegut com el pensador que més ha treballat la qüestió del pluralisme, no des d'una perspectiva relativista de base individual, sinó com a expressió mateixa del pluralisme i la diversitat de la realitat en si mateixa.

tan sols hi va publicar, entre 1969 i 1997, sis articles, tots en les diferents edicions lingüístiques. No és un nombre gaire gran per part d'un teòleg que tenia moltes reflexions interessants a compartir. Si el 1972 hagués acceptat la càtedra que li va oferir la Universitat de Munic, ocupada anteriorment per Romano Guardini i Karl Rahner, potser el reconeixement hauria estat més gran. Cal dir, però, que a l'Índia, la major part de teòlegs catòlics el reconeixen com un mestre en el que fa referència al diàleg amb l'hinduisme, tal com em va reconèixer personalment el jesuïta Francis X. D'Sa, el 2002. En el camp hindú, tot i el reconeixement del gran valor de la seva obra *L'experiència vèdica*, no es pot parlar d'una acceptació àmplia dels seus plantejaments i reflexions sobre l'hinduisme i sobre el diàleg interreligiós.

Com a filòsof, se l'ha reconegut com el pensador que més ha treballat la qüestió del pluralisme, no des d'una perspectiva relativista de base individual, sinó com a expressió mateixa del pluralisme i la diversitat de la realitat en si mateixa. La seva reflexió sobre el pluralisme ha anat lligada a la dimensió cultural i la conseqüent interculturalitat, articulant-la com una alternativa al monoculturalisme de la modernitat occidental que s'imposa arreu del món, des de fa més de cinc-cents anys. Ha estat un dels principals contribuïdors del desenvolupament de la filosofia intercultural.

El fet que el 1988 impartís les Gifford Lectures de l'Edinburgh University fou un reconeixement clar i explícit de la seva tasca com a filòsof i no és banal que la publicació d'aquestes en forma de llibre fou el darrer que va fer abans de morir. Un llibre que podem considerar, fins a un cert punt, com de filosofia de la religió, tot i que qualsevol etiqueta que li puguem aplicar serà superada pel seu contingut.

Ara bé, la seva influència en el pensament filosòfic fins ara s'ha limitat a l'àmbit del que podem considerar occidental. No ens consta que fora d'aquest hi hagi hagut una influència clara. Per exemple, en el marc del pensament filosòfic islàmic, no sembla pas que es pugui parlar d'una influència, més enllà de l'interès mostrat per algunes persones a títol individual. El que sí que cal assenyalar és la seva influència en el desenvolupament, encara incipient, de la filosofia intercultural, amb certa implantació a Amèrica Llatina i que cerca un diàleg entre filosofies civilitzacionalment diverses, més enllà dels paràmetres de la filosofia acadèmica occidental.

En l'àmbit de la realitat del que ell diria la secularitat sagrada, el seu pensament ha nodrit i alimentat nombroses persones i grups treballant per la justícia i per un món millor, i això en diversos àmbits. Per una banda, i potser és el principal, ha estat una font per a tots els que promouen el diàleg interreligiós i intercultural, sota diferents formes i perspectives. Per una altra, cal assenyalar que el pensament panikkarià també ha estat una font per a tots aquells que actuen en el marc de la crítica al desenvolupament i la recerca d'alternatives. Finalment, no hem d'oblidar les seves reflexions crítiques sobre la modernitat, i més concretament sobre el rol de la ciència moderna i la tecnologia, que han servit, ni que sigui en menor mesura, a persones i grups de cercles ecologistes i alternatius.

Respecte als Estats Units i l'Índia, és difícil actualment saber quina és la presència i influència del seu pensament. Un cop va deixar Califòrnia i anà espaiant i escurçant les seves estades a l'Índia sembla que la progressió del coneixement i la influència del seu pensament es va anar estancant. No ho podem afirmar categòricament, però no hem trobat indicis que ens facin pensar el contrari.

Certament que la publicació de la seva *Opera Omnia* en català, castellà, anglès, francès i italià contribueix i seguirà contribuint al coneixement, estudi i influència del seu pensament. Cal tenir en compte que l'obra de Panikkar es una «obra oberta» i no pas un sistema tancat de pensament. Això el fa difícilment classificable en els paràmetres acadèmics convencionals, però alhora li confereix tota la seva força fecundadora, que estem convençuts que seguirà actuant durant tot el segle XXI.